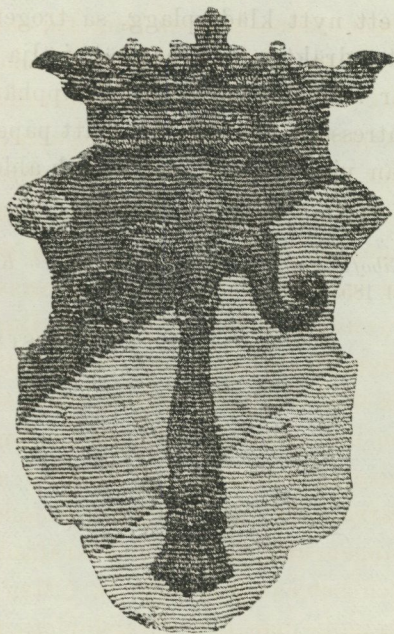

4.

Karl den niondes tapetväfveri och tapetsamling.¹

Tapetväfveriet, som kring midten af 1500-talet hos oss haft en kort, men rik blomstringstid, hade under senare delen af konung Johans regering samt under Sigismunds dagar endast en enda utöfvare — Jören von der Heijde — hvilken vi därtill mot århundradets slut alldeles förlora ur sikte. Man skulle under sådana för-

Bild 2 (se ofvan) återgifver vasavapnet, sådant det förekommer å en af ingenjör C. R. Lamm till staten donerad tapet, framställande Kärlekens brunn och väfd för konung Gustaf Vasa, möjligen af Paul de Bucher. Jfr nedan anförda arbete. D. I. Pl. VI.

¹ Ur arbetet *Svenska statens samling af väfda tapeter*. Historik och beskrifvande förteckning af J. BÖTTIGER. D. I. Stockholm 1895. S. 79 o. f. — Då detta arbete är tryckt i en upplaga af endast 200 ex., och hvarje ex. betingar ett pris af

hållanden kunnat vänta, att tapetzeriets konst, den från främmande näjder införda planta, som här under hägnet af kunglig gunst utvecklat sina blommor, sedan hon en lång tid saknat detta skydd, med seklet skulle dö ut. Så var emellertid icke fallet. Likasom utanför tröskeln till Sverges politiska storhetstid, under personlig huld och vård af konung Karl den nionde, uppspirar för några år en industri, som mer än tillförene hade förutsättningar att kunna lefva och utveckla sig i svensk jord. Att så icke blef, berodde säkert på de riktningar nationens intressen togo under de tider hon var kallad att spela en rol på den världshistoriska skådebanan.

Det gör ett egendomligt intryck att mellan de allvarsamma, mången gång blodiga bilderna från denna orofyllda tid skymta väfwaren i lugn sysselsatt vid sin väfstol samt se honom och hans konst framstå såsom ett särskildt föremål för konungens omsorger. Utan tvifvel får denna omvårdnad betraktas som en yttring af Karls allmänna sträfvan att höja landets yrkesskicklighet, hvilken i de många af konungen utfärdade eller bekräftade skråordningarna tagit ett kraftigt och betecknande uttryck. Men man tycker sig i afseende på den omtanke han egnat väfslöjdens fredliga id nästan kunna följa spåren af ett intresse, som den stränge herskaren omhuldat, och som ger oss liksom en särskild syn på en mer undan gömd sida af hans väsen. Geijer har i sin dråpliga karaktäristik af denne furste framhållit hans »inneburna sträfvande att gripa öfver hvarje gräns, att bortom hvarje mål ställa ett annat».¹ Man kan skönja sanningen af detta omdöme äfven på den obetydliga punkt af hans historia vi här beröra. Konungens åtgöranden för att utveckla en inhemsk väfnadsindustri bära stämpeln af ett planlagt arbete, som så mycket mer väcker vår beundran, ju mer man betänker de svårigheter, af hvilka han så godt som alltid var omgifven, och ju mer man i hans arbete återfinner insatsen af en personlighet, som såg under större synvinkel än de flesta af sina sam-

200 kr., hvarför det kan blifva tillgängligt endast för en mycket fåtalig läsekrets, har det syntts lämpligt att här, med några af författaren gjorda ändringar, återgifva ett af de intressantaste kapitlen i det samma, så mycket mera, som detta kapitel berör en hittills ganska obeaktad sida i konung Karl den niondes karaktär. A. H.

¹ E. G. GEIJER: *Samlade skrifter*. Stockholm 1873—1875. V, 3. S. 272.

tida, och som visste den stora konsten att hinna till äfven för skenbart obetydliga ting.

Man torde sålunda icke misstaga sig, om man förutsätter, att det till en stor del var af hänsyn till landets väfslöjd, som Karl med vanlig kraft hängaf sig åt höjandet af den inhemska fårskötsel. Då konungens sträfvanden i detta hänseende äro liksom den bakgrund, mot hvilken hans tapetväfveri aftecknar sig, skall jag tillåta mig att därom lämna några antydningar. Att han härvidlag framstår som den store jordegaren, hvilken med klok omtänksamhet bevakar egna intressen, är blott uttryck af en fäderneärfd synpunkt, som för öfrigt godt passar i stycke med det så att säga intima i hans sätt att vårda sitt rike. Man tycker sig kunna spörja samma känsla af eganderätten till det hela, då Karl i sina almanacksanteckningar månad efter månad tackar Gud, som skyddat hans gemål och barn, hans land och folk.

Efter den hårda, af härjande farsoter utmärkta tid — »barkeår», säger Johan Bureus —, som följde gryningen af det sjuttonde seklet, inträdde med 1604 en ändring till det bättre.¹ Det är också egentligen från denna tidpunkt man kan följa konungens arbeten i ofvan antydda riktning. Man ser honom nu gång på gång utsända färvaktare till Tyskland, särskildt Pommern, för att därifrån införa herdar och får, »the bäste the öfverkomma kunne», samt med sina färvaktare uppgöra utförliga kontrakt.² Han bestämmer med en privatmans intresse så väl herdarnes villkor som sin egen andel: »af huardt hundradt får utom ull enn half tunna smör och en tunna god osth och enn half tunna sijltat miölek.» Han ger noggranna föreskrifter om hjordarnas skötsel och vård, så att »the af vanrycht och oaktsamhet icke komma på något fördärf». »När lambtiden kommer», heter det på ett ställe, »och the begynne till att älta,

¹ J. WERWING: *Konung Sigismunds och konung Carl den IX:des historier utgifna af A. A. von Stiernman*. Stockholm 1746—1747. II. S. 43. — E. G. GEIJER: *anf. st.* S. 260.

² *Riksregistraturet* 1605 den 29 juni: fullmakt för Petter Greke färvaktare att draga till Tyskland och inbeställa får och fåraherdar; den 3 juli: kontrakt med Matthias Möller, färvaktare; 1608 den 14 december: fullmakt för Jören Greke att vara färvaktare vid Eskilstuna; o. s. v.

skall fårwachtaren bekomma till huartt hundra (får) tre tunnor hafra och halfannan span Rogh och ett skolpund lagerbär, och salt efther nödtorften till att salta smör och osth med, salt tree tunnor, Lüneborger salt een tunna, als fyre tunnor.»¹ Han bestämmer om sättet att föra hjordarna de olika gårdarna emellan med en djurväns omtanke. När man ser det järnhårda drag i hans ansikte, hvilket återfinnes å alla de bilder, som kommit till eftervärlden, och minnes en scen, lik den, hvilken utspelades i Linköping år 1600, är det icke utan skäl man förvånas öfver en sådan förordning som den, att fåren skulle drifvas »ingalunda längre om dagen än en mil».² Det är ett af dessa uttryck för motsatserna i en människas karaktär, som påminner om, huru litet man ändå i själfva verket känner ett hjärtas strömriktningar, och hur lätt därför också domen om död man går vilse.

Liksom konungen, såsom man finner af anteckningarna i hans almanackor, nästan ständigt var stadd på resor mellan de olika delarna af sitt rike, foro också hvarje år några af hans män till gårdarna i orterna för att efterhöra färhjordarnas storlek, »både unge och gamble», hålla uppsikt öfver den årliga ullafkastningen och upptaga den samma.³ En stor del af den ull, man erhöill, fördes till Eskilstuna,⁴ där konungen, som bekant, hade åtskilliga industriela anläggningar, bland hvilka äfven väfverier, och dit han sökte draga »embetsfolk» mot upplåtande af fria tomter samt åtskilliga andra förmåner, såsom frihet från utskrifning o. s. v.⁵ Till sina verkstäder vid Eskilstuna, liksom å andra orter i riket, tog Karl med förkärlek arbetare från Helsingland,⁶ »där», enligt hans

¹ *Riksregistraturet* 1604 den 9 juni.

² *Riksregistraturet* 1606, s. 292: bref om flyttning af 200 får från Nyköping till Jönköping.

³ *Riksregistraturet* 1605 den 23 oktober: »Du skalt så snart dette wårt bref dig tillhanda kommer, lata oss weeta, huru många Engelske får der är wid Eskilstun, både unge och gamble och hvad ull där efter i år bleffuen är.» — 1606, s. 209: fullmakt för en person att draga till Småland och optaga all ull en efter de tyska fåren och föra den till Eskilstun (jfr 1606 den 7 juni).

⁴ *Riksregistraturet* 1605 den 27 maj: om flyttning af ull af engelska får till Eskilstuna.

⁵ *Riksregistraturet* 1608 den 13 januari; 1610 den 14 februari.

⁶ *Hertig Carls diarium 1566—1592*: den 13 december 1579. — *Riksregistraturet* den 4 september 1602; den 9 mars 1603; den 1 november 1604.

eget uttryck, »ähr temlig wetigtt folk, som gerne lathe sigh lära och bruka til hvad de blifue tillholdne»¹, och hvarest äfven, enligt ordalydelsen i ett annat bref, »äre många fattige, som icke hafva rådth till att holla sielf sine barn hoos sigh, uthan måste låta gå man emellan och tiggia theras födo».² För sina arbetare sörjde konungen med sträng påpasslighet. »Så skal du veta», skrifver han 1607 till Lindorm Nilsson, då några handtverkare klagat, att de ej erhöllo, hvad de behöfde för sitt arbete, »så skal du veta, att hvar du icke later dem fhå både deris wist och oppehälde effter nöd-torfften, så att de oftare komma hit och besväre oss därom, då skola wij late hämpta dig hijt på hofvedet och late dig veta, hvad det är att icke efterkomma sins herres breef och befallning. Rätt dig här effter!»³ När handtverkarna ett par år senare å nyo klagade, att de fingo för högt betala de varor, hvilka gåfvos dem af fogden i betalning för arbetet åt konungen, utfärdade denne, som lär hafva yttrat, att de fleste, hvilka varit fogdar i sex år, kunde utan dom och ransakning hängas, »en ordningh medh embetsmännen vid Eskilstuna, hur dyrt de skola taga fetaliepersedlarne». Enligt denna skulle 1 tunna spanmål beräknas till 6 mark, 1 lb smör eller fläsk till 1 daler, 1 stut till 4—5 daler, 1 ko till 4 daler, 1 får till 20 öre, 1 lb humle till 5 mark, 1 lb salt till 1 mark, 1 lb strömming till 6 öre, 1 lb torrfisk till 20 öre o. s. v.⁴

För att ordna och leda arbetet antogs 1608, i likhet med hvad som redan skett å andra ställen, för Eskilstuna en faktor öfver alla handtverkarna, »att han skall skaffe dem i rättan tidh alt hvad de skole på hålla til deres arbethe både ull af alle fårevachtarne öfver hela rijcketh såsom ock lingarn och silke ifrån vår kläde-kammer och hvad der emoth af för^{de} wåre Embetsmän kan tillgöres det skal han och hvad framdeles är leverera i — — vår kläde-kammare». Karl har för denne sin tjänsteman med korta mellanrum utfärdat tvänne fullmakter, den senare mera utförlig än den

¹ Riksregistraturet 1602 den 4 september; jfr 1609 den 6 mars.

² Riksregistraturet 1604 den 1 november.

³ Riksregistraturet 1607 den 1 januari.

⁴ Riksregistraturet 1609 den 5 mars.

första¹. Såsom ett i hög grad upplysande dokument kan den samma här försvara sin plats. Konungens nye faktor hette Hans Erler eller Wips, som han äfven nämnes. Den senare af fullmakterna, hvilka båda återfinnas i riksregistraturet, har följande lydelse:

Fulmacht för Hans Wipz att ware Factor öfwer Embethene wedh Eskilstuna. Af Stockholm dhen 28 Junij Åhr etc. 1608.

Wij Carl etc. Giöre witterligit att wij hafwe ahntagit uthi vår tjänst Brefwisere Hans Erler för en Factor at ware vtöfwer Wantmakere, Possementmakere, Tripwäfwere och Gullwäfwere embethen wedh Eskilstuna, att han skall skaffe dem i rätten tidh alt huadh dhe behöfwe, Såsom och hafwe inseende medh alle våre Fårewachtere öfwer heele Rijket, och förmahne Fougterne huar och en i sin befallningh, att dhe äre förbete Fårewachtere behielpelige till alt som behöfwes till Fårens oppehelle, bådhe medh höö och löf om Winthren, Beet om Sommaren, Och skall han ock hafwe opseende att medh Vllen blifwer rätt handlatt. Och skall huar Fougde i synnerheet ware förplichtadt att giöre reedhe och räkenskap för Fåårehiorden lijke som för annan opbörd, Han skall och hafwe flitigt ihnseende medh Fåårewachtaren att Fååren för wahnrycht skull icke döo bortt, och all ullen som falla effter förbete Fårehiord skole våre Fougder och Fårewachtare ware förplichtadt att lefrere Hans Erheler, och den flyttie och fhöre dijt som förbete Hans Ehrler will henne hafwe och han hafwer beskedh om ifrå oss. Förbete Hans Erhler skall och tage all vllen sigh till opbördh och suare till vthgiftten. Deslikes skall han opbäre alle Lijngarn, som wij hafwe lathet befale lathe spinne till Triparbethet, öfwer alt Suerige, huilket alt honom i händer lefreres skall, Der skall han och suare till opbörd och uthgift lijke såsom för Vllen. Han skall och hafwe i befallningh och hafwe flitigt ihnseende medh Eskilstuna, der som sådane Handwerkere äre, som äre Wantmakare, Trijpmakere, Possementmakere och Gullwäfwere, så att dhe giöre dheres arbethe flitigt uthan någon förfalskelse, på thett att dheres arbethe icke må komme i Wanwördeningh, och alt hwad som i så måtto blifwer der till giordt, dett skall han lefrere huart fierdedels åhr in vthi vår klädekammer. Han skall och fordre ifrå Suafwelbruket i Närickie Wichtril, Alun, vthi rätten tidh, så myckit som till samme handwerkere behöfwes, och thett skall Fougden honom lefrere lathe, och Fougden skall före sigh thett till vthgift, och honom till opbördh, Och dett skall han äfwen så wäl giöre reedhe och räkenskap före, som alt thett andre. Så hafwe wij och på thett att förbete Hans

¹ *Riksregistraturet*: Bestälning för Hans Erler att wara factor öfver alle wandtmakare, possementmakare, trijpmakare, gulwäfwere vid Eschilsstugun, Nyköping den 26 maj 1608. Jfr den här återgifna fullmakten för Hans Wipz.

Erhler sigh vthi samme sitt kall och Embete deste troligere skall förholle nådigest vntt honom till löön och vnderhold åhrligen Etthundrede daler penningar, Tije Pund Span:ll, Ett paar Oxar, så Fodher och mål till Een häst, och frij Tärepenningar till att reese Fårewachterne emellan her i Ricket, huilcka Fougderne vthi Heredhen och huar han kommer skole lathe honom få, ifrå then eene Fårewachtaren till den andre. Wår Fougde wedh Eskilstuna skall och rymme honom en gårdh ihn der wedh Eskilstuna, Dufwetorp be:dt, der han kan boo opå, och hafwe sin hustru och barn oppå. Penningerne som wij honom nådigest hafwe tilsagdt skall han åhrligen bekomme af wår Rånthe Cammar, Span:ll och oxerne af wår Fougde der vidh Eskilstuna. Hwilcket de ock skole ware förplichtede honom samme penningar, span:ll och oxer att lefwere åhrligen, aldeles eftersom dette wårt bref lijdhder, der hvar och en haffwe sigh efter rätte.¹

Faktorn hade sålunda å ena sidan högsta inseendet öfver handtverkarne vid Eskilstuna, hvilkas arbeten han skulle öfvervaka och mottaga för att hvar fjärdedels år inlämna i konungens klädkammare,² å den andra tillsynen öfver de personer, från hvilka det för väfverierna behöfliga råmaterialet borde levereras. Ämbetet utöfvades under ett par år af den nyssnämde Wips, som sedan efterträdades af Herman Ganskow, hvilken Karl år 1610 utnämde till faktor »öfver alle wåre handtverksmän vid Eskilstuna, bådhosmeder, vandtmakare, tripmakare, gullwäfvere eller hvad handtverk de bruka, så att han allena skall hafva med dem att göra, och fogden skall intet hafva med dem att beställa».³

Liksom sina företrädare sökte äfven Karl den nionde genom inkallade utläningar höja de svenske arbetarnes yrkesskicklighet. År 1606 hade han sålunda utskickat tripmakaren Henrik Möller till Tyskland för »att förverfua någre mestersvenner hijt i Rijket med sigh, som kunne umghå medh att göre trip och elliest wäffue tapeter».⁴

¹ *Riksregistraturet* 1608 den 28 juni.

² 1608 aflämnades från Eskilstuna till klädkammaren af Henrik tripmakare 1,283 alnar trip; af Hans vandtmakare 366 alnar gult kläde; dess utom några hundra alnar snören. 1609: Hans vandtmakare pjuk och 11,863 alnar snören; Henrik tripmakare 1,230 alnar trip och 486 alnar segelduk. 1610: Henrik tripmakare 1,625 alnar trip; Hans vandtmakare 1,589 alnar Hyndevadskläde och 10,524 alnar snören o. s. v. *Klädkammarens handlingar*. K. slottsarkivet.

³ *Riksregistraturet* 1610 den 27 juni.

⁴ *Acta Historica* 1605—1611: Pass af Hans von Massenbach för Henrik Möller, tripmakar, för att förwärfva någre mestersvenner. 1606 den 5 augusti. K. riksarkivet.

Passet för mästern Henrik utfärdades af dåvarande ståthållaren på Stockholms slott, förut konungens »hofmarsk samt gamble och trogne tjänare», Hans von Massenbach, hvars död Karl den 29 mars 1607 antecknar i sitt kalendarium. Det är sannolikt de af Möller införde främlingarne, som omtalas i ett bref den 7 oktober 1606, hvori konungen befäller fogden på Eskilstuna att skaffa några handtverkare »der opå huset» verkstad och kost.

Om det lifliga intresse, med hvilket Karl följde fortgången af arbetet i verkstäderna vid Eskilstuna, lämnar riksregistraturet många och karakteristiska vitnesbörd. Man finner här drag af personligt deltagande i småsaker, som förefalla oss, det nittonde seklets tidlösa barn, hardt när ofattliga, men som kasta liksom skimret från ett gammalt välordnadt hem öfver den stränge konungens sätt att umgås med sina underlydande — i själfva verket icke mycket olik den bild af husbonden, som möter oss uti »gamble grefwe Peer Brahes oeconomia».¹ Konungen antager och pröfvar sålunda under dessa år själf nya väfvere. En tripmakare till exempel, som sökt inträde i hans tjänst, skickas till Eskilstuna för att väfva ett prof, med hvilket han sedan skulle komma till baka. Om det vann konungens gillande, heter det, skulle han blifva antagen.² Äfven för arbetets små detaljer har Karl tid och intresse. Än sänder han sin kammartjänare för att efterhöra, »huru thet hafver tagit lagh med thet wij gofve vantmakarne senast ett munster af, som försökies skulle»;³ än begär han att få se färgprof på gult trip och frågar, hur mycket af den sorten man kunde hinna väfva i veckan;⁴ än önskar han veta, hur mycket ull, som kan finnas i förrådet, och hur mycket kläde man tror sig af den samma kunna förfärdiga.⁵ Vid ett annat tillfälle skickar han tripmakaren ett stycke tyg med förfrågan, om denne anser sig kunna utföra en väf af den sort,

¹ *Gamble Grefwe Peer Brahes, Fordom Sweriges Rijkes Drotzetzs Oeconomia eller Huusholdz-Book, för ungt Adelsfolck Skrifwin anno 1581.* Wijsingborg: MDCLXXVII.

² Riksregistraturet 1609 den 9 augusti.

³ Riksregistraturet 1607 den 8 juni.

⁴ Riksregistraturet 1608 den 26 april.

⁵ Riksregistraturet 1608 den 26 april.

som provvet utvisar. »Hafwer han något garn hoos sigh, så lät honom väfva nu strax en aln till prob och sändt oss den medh brefwisern hijt igen», heter det.¹ Då och då låter han hemta till sig några alnar af det tyg, som för tillfället är under arbete, såsom t. ex. då han en gång begär prof af »thet trijpet, som är medh suart botten och gähle blommor».² Man igenkänner också den praktiske hushållaren i andra ting. Så när han befaller fogden att »hempte två tunnor blååbäär och lathe torka them wääl i ugnen samt att fråga tripmakaren, om han därmed icke kan ferge blått och rödt. Desslikes bressilie, om thet icke tiener ock så til at ferge medh, så welle wij lathe förskaffe honom thet.» Fogden får samtidigt befallning att låta spinna »trij lispundh svensk ull, thet gran-neste, som spinnas kan», hvaraf tripmakaren sedan borde väfva ett stycke trip.³

Utom enklare tygsorter förfärdigades vid Eskilstuna äfven väfnader af dyrbarare slag. Så begär konungen 1608 väfprof å »inseguld och sölfver, någre alner af gullet allene och någre alner af gull och silke tilhope, såsom och någre alner af silke och tråd tillsammans»,⁴ och i brefven under år 1610 förekomma flere gånger uppmaningar att låta konungen veta, hur det lider med det gyllenstycket, som tripmakaren var sysselsatt att väfva.⁵

För vårt ämne af närmaste intresse är emellertid den vid Eskilstuna förekommande tillverkningen af tapetzeri. Jag har i det föregående påpekat, att under konung Sigismunds senare tid vid svenska hofvet ej mer fans någon guldväfware på stat. Jören von der Heijde, som vid denna tid redan måste varit till åren kommen, uppföres anno 1600 bland »embetsfolk, som styckeverk och för dagalön arbeta».⁶ Den summa, som vid detta tillfälle ut-

¹ Riksregistraturet 1608 den 18 juni.

² Riksregistraturet 1608 den 21 november.

³ Riksregistraturet 1608 den 14 september.

⁴ Riksregistraturet 1608 den 26 april.

⁵ Riksregistraturet 1610 den 4 och 8 mars.

⁶ Peder Perssons räkenskap 1600. K. kammararkivet.

betalades åt honom — ej mer än 8 daler — tyder icke på något arbete af större omfång. Under åren 1601 till och med 1603 förekommer han, så vidt jag kunnat finna, ej ens vidare omnämnd i hofvets handlingar. Men från år 1604 tog konung Karl honom jämte tvänne medhjälpare i sin tjänst, hvarvid utfärdades följande beställningsbref¹:

Wij Carl med Gudz nåde Sweriges rijkes uttkorade konung och arfförste, hertig till Södermanneland, Närke och Wärmeland, göre witterligit, att Wij hafwe latidt antaga thenne Brefwiser Jören van der Heide fhör ehn guldwäfuier, szå opå thet han sig uthi samma Embethe theste flijtteligare skall bruka och befinna lätte, hafue Wij nådigst tilsagt honom till åhrligh lhönn och underhold thesse effter^{skne} partzel såsom Penning^r 50 dal, span^{ll} 12 pundh, hofklädning ehn, oxe ehn, såsom ock till två sin drenger, huar ehn klädning, spanmål 3 pund, swin 2 st^r, strömingh ehn tna, torfisk 6 lb, huilke för^{de} partzel foughtenn her på Stocholm honom åhrligen uthan afkortning lefver skall, det våre Camerere, fougden och alle andre wete sig effter rätta.

Af Stockholm denn 27 Augusti 1604.

CAROLUS.

Må hända stod konungens intresse för denna art af textil konst i något samband med hans gemåls, Kristina af Holstein, som själf synes sysslat med att väfva tapetzeri, om man får döma af en anteckning i 1601 års räntekammarbok, hvilken omtalar, att »Jacob jungfrudräng, för att betala en smed, som bygt (= lagat) något på furstinnans guldväfstol, annamat 2½ daler».² Kanske får man också tillskrifva furstinnan Kristinas inflytelse, att på Julita gård i Södermanland »hustru Anna, en dansk kvinna,» just år 1601 »själf tredje under 7 veckor och 3 dagar wof flamsk wäff widh gården» samt då af hampgarn och ullgarn utförde fyra stycken flamska hyendevar, som sedan länge upptagas i fatbursinventariet.³

Jören von der Heijde, som vid denna tid uppehöll sig i Stockholm, hade under närmast följande år synbarligen något arbete för

¹ *Södermanlands handlingar* 1612, nr 13 (fogderäkenskap för Eskilstuna). Jfr *Riksregistraturet* 1604 den 28 sept.

² *Peder Perssons räkenskap* 1601. K. kammararkivet.

³ *Södermanlands handlingar* 1601, nr 4. K. kammararkivet.

konungens räkning, ty Karl befäller 1605 att från Eskilstuna till hufvudstaden »skicka fyre lb engelsk ull och trij lb svensk ull och så lage, att hon är här medh förste och tillställes Jurgen guldväfware».¹ År 1606 på hösten flyttas guldväfveriet i samband med de nyinkomna tripmakarne till Eskilstuna. I konungens redan omtalade bref till fogden heter det: »efter thet, at wi wele thet tripe-makerne och gulwäfverne skola dher wedh Eskilstuna arbeta och underholdne blifwa, derför så befale wij, at tu förskaffer dem der opå huset werkstadh och låther dem bekomma kâst och utspisningh med all theres selskap, hustru, barn och mestersvenner.»² Guldväfvaren finnes ock från detta år upptagen i räkenskapen för Eskilstuna gård.³ Konungen skickar nu vid olika tillfällen ull »till den tapetziwäfvaren»⁴ eller låter i Stockholm åt honom upptaga andra behöfliga material såsom galläpple, vitriol, bresilia, blåhvitt, lin m. m.⁵ År 1608⁶ låter konungen ytterligare öka antalet tapetväfware i Eskilstuna. »Wi befale», skrifver han detta år till Kristiern Hvass, »att Du låther guldwäfvaren der widh Eskilstuna bekomma tre af de nyutskrifne knechter der i din befallning, som skole blifwa hoos honom och lära gulwäware Embetet.»⁷ Synbarligen omfattar Karl med lifligt intresse liksom sina öfriga arbeten äfven tapetväfveriet. I januari 1609 finna vi sålunda åter ett bref till samme Hvass med order att låta konungen veta »om tapetzerijdt blifver snart färdigt». »Du skalt förhöra», skrifver Karl, »hoos den tapetzmakaren der widh Eskilstuna ähr, om honom något feelar till the

¹ Riksregistraturet 1605 den 23 oktober.

² Riksregistraturet 1606 den 7 oktober.

³ Södermanlands handlingar 1606, nr 11; 1607, nr 6; 1609, nr 5, o. s. v.

⁴ Riksregistraturet 1608 den 26 april.

⁵ »Wi befale, Lasse Bengdtsonn, att du optager der i Stockholm och sänder till Eshillsstugunn till den som gör det tapetzerijth desse eften^{ne} pertzeler: galläpple 4 pund, vichtril 3 pundh, Britzillia 8 pundh, Blåhvitt otta pundh, Lijn tie lb, ull 8 lb, asha 1 fath tages af ugsboden», etc. Till Lasse Bengdtsonn att optage Lijn och annedt till tapetzerijt vid Eskilsstugun, dat. i Nyköping den 4 Maj ähr 1608. Riksregistraturet.

⁶ Riksregistraturet 1608 den 3 och 4 augusti.

⁷ Riksregistraturet 1608 den 3 augusti. Bland främmande upptager mantalsregistret från den 22 juni 1607 till den 19 juni 1608 äfven en guldväfvardräng, som i början af året arbetat under 63 dagar.

tu swenscha konungastycken, som han haffuer der i verket antingen gull, silke, trådh eller ull; ähr det så att honom sådant der till feehlar så läth oss det weta, då wela wi latha förskaffe honom det. Och när samma stycken färdiga ähre, då skal han oförtöfwat skicka dem till oss. Du skal och förhöra om han kan sielf ferga och låthe oss alt detta med allerförste weta. Det Du således beställe skall.»¹ Äfven från år 1610, då Karl en tid vistades i Eskilstuna, innehåller registraturet ett prof på hans fortfarande intresse för sina guldväfware, i det att han ger befallning att i Helsingland låta uppsöka »fyre unge drängiar, som hafva lust att lähra guldväfwarembetet och förskicka dem till Eskilstuna».²

Rörande de tapeter, med hvilka Jören von der Heijde arbetade, har jag ty värr ej kunnat finna annat än antydningar. Af konungens ofvannämnda bref den 11 januari 1609 framgår, att hans väfware vid den tiden voro sysselsatte med »*tu swenscha konungastycken*», hvilka utfördes i guld, silke och ull. Må hända kan man sammanställa detta med ett par dagboksanteckningar af den förut nämde Johan Bureus, som ofta stod i beröring med Karl i frågor angående fosterlandets äldre historia och antikviteter, och till hvars skicklighet i dylika ting konungen synes haft stort förtroende.³ År 1602 den 1 november skrifver Bureus: »Wart mig tilsagt at afrija konungatapeten, som feltes til den K. Erik lät wäfva och måla.» Den 6 samma månad heter det vidare: »war Andr. Bureus och jag hoos Princeen medh gullwäfvaren», och den 8: »den dagen, som Blasius Brijta i Ala i Wassunda strektes för thet hon sagt sig waridt i Himelen och helfwetet tog iagh 2 rijs pappeer til Tapete Inventionen»,⁴ hvilken sista anteckning man äfven finner bekräftad af årets varuhusräkning på Stockholms slott. Utan tvifvel var det i sammanhang med detta uppdrag Bureus aftecknade hufvudfigurerna

¹ Riksregistraturet 1609 den 11 januari.

² Riksregistraturet 1610 den 17 november.

³ Jfr t. ex. Burei anteckning 1603 den 8 januari: »Befalte F. N. at jagh intet skulle ferdas utrijkes och sade, om du dör derute, så förkomma antiqitates». *Sam-laren*. Tidskrift utgifven af Svenska literatursällskapets arbetsutskott. Fjärde årgången. Stockholm 1883. H. 1. S. 27.

⁴ *Sam-laren*: anf. st. S. 26.

å de under Erik den fjortondes tid utförda tapeter, som efter Johannes Magni framställde de gamle svenske sagokonungarne.¹ De följande årens annotationer hafva emellertid intet vidare att för-
måla om denna sak. Tydligen kan man här spåra en plan att full-
borda nyssnämnda suite med de gamle svenske sagokonungarne, af
hvilken Jören von der Heijdes arbete i Eskilstuna kanske varit
resultatet. Men om Bureus verkligen kommit att utföra några
teckningar till tapeter, så väl som om dessa legat till grund för
de »tu swenscha konungastyckena», om dessa någonsin blifvit färdiga,
och hvar de i så fall hamnat, äro frågor, som jag ännu ej lyckats
utreda. Till svårigheten att i denna sak vinna någon upplys-
ning bidrager äfven den omständigheten, att från konung Karl
den niondes tid intet enda inventarium öfver husgerådskammaren
kunnat anträffas.

Under Karls sista oroliga lefnadsår, då hans helsa redan var
bruten, och hans tankar sysselsatta med det förestående kriget mot
Danmark, har jag ej funnit, att han haft någon beröring med sina
industriella anläggningar i Eskilstuna. Silent enim artes inter
arma, kunde man äfven hafva rätt att säga.

Vi hafva så godt som intet att meddela beträffande utseendet
och omfånget af Karl den niondes tapetsamling. Husgerådskrifvarnes
ofullständiga anteckningar, af hvilka man vanligen kan vinna en
eller annan upplysning, saknas nu alldeles, och andra källor, ur
hvilka underrättelser i detta hänseende skulle kunnat hemtas —
såsom klädkammarens, Stockholms och Nyköpings slotts handlingar
— antingen fattas eller äro, om de finnas, från dessa år blott ofull-
ständigt bevarade. Vi skulle eljest må hända varit i stånd att
nämna något om de tapeter, hvilka, enligt Werwing, klädde de
tvänne teatrar, som vid Karls tåg till kröningen i Uppsala voro upp-
förda utanför Stockholms slott vid Storkyrkan — en uppgift, som
för öfrigt är af intresse, då den utvisar, att man ännu brukade
tapetzeriet som dekoration vid fester i det fria. Vi hade då kan

¹ Jfr J. BÖTTIGER: *anf. arb.* D. I. S. 49.

hända också vetat något om det »tapetzeri och de gyllende stycken», som 1609, när Karl red sin eriksgata, funnos upphängda i festsalen på Vadstena slott, där konungen och hertig Johan »med östgöthom sinom» höllo »et härligt banquet och aftonmåltid».¹ Eller vi skulle kunnat meddela läsaren något närmare om de 4 små tapeter, hvilka den 18 september anno 1599, jämte dynvar, lakan och takdrätter, »annammades opå Wiborgs slätt», och som sedan öfverlämnades till drottning Kristina² — egentligen den enda antydning om samlingens ökande vi från denna tid påträffat. Vår kännedom om Karl den niondes förråd af tapeter inskränker sig nu till en kortfattad förteckning från den tid han var hertig. I hans gemåls, furstinnan Kristinas närvaro uppgjordes nämligen den 27 september 1583 ett inventarium öfver tapetzeri och husgeråd, hvilket omnämner ett tjugutal väfda tapeter.

En historia om konung Hiskia med verser 8 st^r;

ett lithet stycke med garn, silke och guld, huru Konung David bleff förd till konung Saul;

ett stycke med en Wase och tu lejoner med enn öfverteckt Crone;

nyo stycken poetiska historier, hvardera med thesse latiniske ord: bellum constat fama, regnum autem liberalitate;

ett stycke med Adam och Eva.³

Af dessa återfinnas de flesta i äldre förteckningar öfver det kungliga husgerådet. Hiskias historia är utan tvifvel en af 8 nummer bestående suite, som en gång tillhört hertig Johan och har må hända af honom öfverlämnats till Karl, då den senare år 1570 hos konungen gjorde framställning om erhållande af något tapetzeri.⁴ David och Saul har ingått i en redan under Gustaf Vasas och Eriks dagar förekommande serie, som antagligen var ett

¹ J. WERWING: *Konung Sigismunds och Konung Carl den IX:s Historier, utgifna af A. A. von Stiernman*. Stockholm 1747. D. II. S. 159 o. f. »Woro ock twenne theatra upbygde utanför slottet wid Storkyrkan, hwart emot annat med tapeter öfwerklädde, såsom ock tre torn på Norrebro och et theatrum på Norremalms torg uppsatt, der musicanter spelade på allehanda slags instrumenter»; samt om hertig Johans gästabad, sid. 203.

² *Sven Larssons klädkammarräkning* 1599. K. slottsarkivet.

³ *Hertig Carls räktekammarbok* 1582—1583. K. kammararkivet.

⁴ Jfr J. BÖTTIGER: *anf. arb.* D. I. S. 60.

arbete af den svenske tapetväfvaren Nils Eskilsson. Vapentapeten »med en Wase och tu lejoner med enn öfverteckt Crone» torde härstammat från konung Eriks dagar, om det ej är den, som redan 1549 omtalas å Gripsholm.¹ Däremot känner jag icke härkomsten af den suite med »poetiska historier», som bar den latinska sentensen: *bellum constat fama, regnum autem liberalitate.*

Det vill emellertid synas, som om vid denna tid bruket att använda tapeter till rummens beklädande fått en ganska mäktig medtäflare i den redan förut uppträdande vanan att öfverdraga väggarna med enfärgadt tyg. Jag skall till belysande af detta lämna några utdrag ur klädkammarens handlingar. År 1602 fick sålunda konungens husgerådskrifvare (han hette Karl Kristofferson) »till att bekläda våningarna med, der H. K. M. vistades uti», en mängd »hamborger pjuk och saltwedelsk». 1604 utlämnades grönt packelakan »till att hänga för fönstren i furstinnans (drottning Kristinas) kammare»; samma år lämnades till furstinnans af Sachsen gemak rödt pjuk samt grönt packelakan »att hänga framför dörrarna», och i hertig Gustaf Adolfs kammare användes rödt saltvedelskt till väggarna samt gult kläde från Eskilstuna till dörrförhänge. År 1608 kläddes i en sal för några främmande furstliga personer, »när predikan stod», med rödt »carmeziefärgadt» kläde och rödt pjuk; den förstnämnda sorten användes äfven till en stol i kyrkan för konungen själf. Då »det Meklenburgiska bröllopet påstod»² brukades »till att bekläda våningarna med» blått och rödt packelakan, rödt kersin och dylikt. Samtidigt öfverdrogos H. K. M:ts förmak och sängkammare med grönt packelakan och grönt saltvedelskt. År 1609 uttogs ur klädkammaren »till att bekläda våningarna med på Stockholms slott både till gästabadet så ock för den engelske gesandten och (för) thenn stolen, som bygdes i Rikssalen till herredagen» rödt kläde och rödt packelakan samt till en »skiffueduk» grönt kläde. Räkenskapen för år 1610 omtalar grön karteck till fönstren i konungens kammar i Örebro, och för 1611 liffärga engelskt rödt och

¹ Jfr J. BÖTTIGER: *anf. arb.* D. I. S. 21, nr 5.

² Jfr Karls anteckning i sin almanacka den 9 oktober 1608: »Stod min systerdotters fröken Margaretha Elisabeths bröllop med Hertig Hans Albrecht af Meklenborg.»

grönt tyg till gemaken i Västerås samt till sist i H. K. M:ts sal i Nyköping svart pjuk. Rött och grönt voro, som man ser, de moderna färgerna.

Särskildt omkring denna tidpunkt ligger väl förklaringen till ofvan antydda bruk närmast i den omständigheten, att antalet tillgängliga tapeter genom de många delningarna inom Gustafs familj så väl som genom nötning i ej oväsentlig mån förminskats, något som måste blifvit ännu mer kämbart, då samlingen, så vidt jag kunnat se, ej vidare ökades genom nya inköp. Det är i detta hänseende ganska upplysande att granska fatbursinventarierna från de olika slotten vid sextonhundratalets ingång, hvilka förteckningar, ehuru ofullständigt bevarade och ofta tämligen summariskt affattade, säkerligen dock lämna antydningar, af hvilka man har rätt att bilda sig ett omdöme beträffande omfånget af det vid denna tidpunkt återstående tapetzeriet från 1500-talet.¹

Det visar sig af en dylik granskning, att t. ex. å Uppsala slott år 1597—1599 funnos 7 flamska hyenden och 2 stycken flamska bänkdynor; i Örebro 1597—1607 1 flamskt täcke och 4 gamla söndriga tapeter. Västerås slotts fatbursinventarium nämner under åren 1605—1608 alls inga flamska väfnader. Julita gård har 1601—1603 blott 4 stycken flamska hyendevar; Vibyholm 1608 9 stycken flamska täcken, 3 flamska bonader, 2 flamska hyendevar och 4 flamska dynor; Räfsnäs 1598—1611 endast 1 flamskt hyende; Gripsholms i öfrigt välförsedda herrefatbur innehöll 1600—1605 1 flamsk bänkdyna »med vase och leijonhufvud» samt 11 andra till största delen »¹/nötte» bänkdynor, 14 flamska gamla hyenden, af hvilka flere »förnötte», samt 6 flamska täcken. Kalmar egde åren 1607—1609 blott 1 enda »förslitet» flamskt hyende. Leckö hade 1609—1611 8 stycken halfnötta flamska dynor; Höjentorp 1605 1 flamskt hyende och 1 flamskt täcke; Marieholm 1608—1609 1 flamsk dyna och 5 flamska hyenden o. s. v. Och genomgår man de med vanlig noggrannhet förda förteckningarna öfver arbetet i de olika slottens fatburstugor, finner man, att, ehuru öfveralt väfstolen som förut var i gång, man endast undantagsvis, såsom å Julita gård, sysslat

¹ Ur de respektive gårdarnas räkenskaper. K. kammararkivet.

med flamskväfnad — i sin mån ett ytterligare bevis för sanningen af min ofvan uttalade åsikt om denna teknik såsom en utifrån införd konst. Då intet gjordes nytt, och intet utifrån inköptes, måste slutligen förrådet af flamska väfnader, som för öfrigt minskades genom nötning, börja tryta. Däraf sannolikt det ofvan påpekade, nu allt mer utbredda bruket att i stället för de gamla ståtliga tapeterna till väggbeklädnad använda tyg, hvilket väl genom sin färg kunde smeka ögat, men som ej längre tilltalade fantasien. Klädkammarens räkenskaper under följande år lämna i detta hänseende upplysningar, som låta oss sluta till, att vanan snart skref lag äfven för smaken.

Trots den minskning, som vi iakttagit i afseende så väl på användningen som tillgången af tapetzeriet under denna tid, fans dock säkerligen ännu i kistorna på Stockholms och Nyköpings slott ett förråd af tapeter, som i våra dagar skulle ansetts betydande. Man kan gissa därtill af förteckningen öfver det tapetzeri, som, efter enkedrottning Kristinas död år 1626, flyttades från Nyköping till hufvudstaden år 1627, och som omfattade 85 nummer.¹ Men man kan äfven på annat sätt få kasta en blick in i konung Karls husgerådskammare.

Med det ordningsinne, som för honom var utmärkande, tyckes han äfven sökt bringa reda i frågan om eganderätten till tapetsamlingen och andra husgerådskammarens dyrbarheter. Närmaste anledningen härtill torde framgå af en skrifvelse till Seved Ribbing den 15 april år 1608, i hvilken det heter:

Edher drager väl till minnes, att wij uthi Örebro tillsadhe then högborne Furste och herre herr Johan Sweriges, Göthes och Wendes Arffurste, Hertig till Östergötland, vår Elskelige kiäre Brodherson, att wij wele lathe lefrere H. K^t igen alle the Credentzer och annet Sölversmidhe, som Konung Sigismundus hafwer leefdt effter sigh den tijdh han drogh hädan af Rijkett, såsom och hvad Tapetzerij och annadt huusgeråd der kan finnas, som salige Konungh Johan, H. K^t Herr Fadher tilhördt hafwer. Hwarföre befale wij nådheligen, att H. K^t utskickadhe samme Credentzer, Sölwer och Tapetzerij lefrere, när thet af idher fordres. Gudh befallands.²

¹ Jfr J. BÖTTIGER: *anf. arb. D. II. S. 11, 12.*

² *Riksregistraturet* 1608 den 15 april. Till Söfwedh Ribbing af Segersiö.

Den följande åtgärden i afseende på detta ärende ser man i en tänkessedel för sekreteraren Erik Jörenssohn, daterad Nyköping den 24 maj 1608, sålunda ett par veckor efter ofvan anförda bref. Efter uppräknande af några andra saker konungen ville hafva utträttade i Stockholm, heter det:

Till det tredie skall Erich Jörenssohn med Seved Ribbing, Michel Olsson och Paul Christofferson inventere hvad Credenzer, Tapetzerij och annat husgerådt, som salig Konung Johan (Christelig i hugkommelse) hafver haft efter sig och låta opslå alla böcker ifrån 1563 och intill 1592, då salig Konung Johan afsonnade, och hvad salig Konung Johan hafver inköpt för husgeråd, både i Credentzer, silfuerfaath, silfuertalricher och annat silfversmidhe och deth skall leggas i en serdeles Cammer för sikh. De schole och see efter huad för husgerådt salig Konung Johan hafver fått medh sig ifrån Åbo, då han var Hertig, såsom och huad Konung Sigismundus och fröken Anna hafver tagit med sig åth Pålén; men hvad som Konung Erich hafver haft til Tapetzerij, silfversmide och annat husgeråd det schole de åter legge serdelis uthi een cammer för sig, och när det är scheedt schole de sende oss inventariiregistreret der på till handa.¹

Den 15 juni 1608 kvitterar också »Johannes, dux Ostrog othiae» jämte en ej obetydlig mängd silfversmide, himlar, bordtäckan, möbler m. m., följande, som sålunda ansågs utgöra hans fädernearf:

Tappeter ther opå troianiska historier, förarbetadt af någett silke och garnn tretton stycker; Adriasti historier om thet thebaiske kriget, aff silke och garnn sex stycker; ett tapetstykke ther opå nthgången af Egipten, medh gull söloff, och silke förarbetadt; tapeter medh löfwerck, förarbetade aff garnn sex stycker än smale tappeter medh löfwärck, tu stycker; stort hvitt turkisk tapet ett; små hvita turkiska tapeter fyre; små röda turkiska tapeter sex; grönt turkisk tapet ett; — — opå hwilcka alle Pertzeler wij hafwe lätit gifwe H. K. M^{ts} huusgerådskrifware Carl Christofferson vår quittentzie; för hwilken H. K. M^{ts} faderlige nådige och kärliche benägenheet wi H. K. M. på thet fliteligeste sonligen och ödmuikeligen betacke.

Tapetväfveriet eller åtminstone tapetväfwaren i Eskilstuna öfverlefde konung Karl den nionde. 1612 års räkenskap för Eskils-

¹ Riksregistraturet 1608 den 24 maj.

tuna gård¹ upptager nämligen ett kvitto af Jören von der Heijde på hans beställning för år 1612 »intill Johannes 1613, till visso med egen hand och namn underskrifvit datum Eskilstuna huss den 13 juli år 1613».

Jörön vån der Heijde

Den gamle väfwaren förekommer äfven omtalad i 1613 års räkning, af hvilken framgår, att han uttagit en del af sin lön den 14 juli 1614, ehuru hans kvitto ej finnes bevaradt.² Hela räakenskapen för år 1614 är förlorad. Men i 1615 års fogderäkning finnes ett bref, dateradt Gripsholm den 25 september 1615, enligt hvilket enkedrottning Kristina beviljat »salig mäster Jören gulweffuers efterleffuerska Kristin Jonsdotter» och hennes barn en försträckning, som hustru Kristin också uppburit:³

»Att så i sanningh ähr under min s. mans sighnet datum Eskilstune denn 19 juliij anno 1616.»

Jören von der Heijde, vasatidens siste kände tapetväfvare, har sålunda affidit under tiden mellan den 14 juli 1614 och den 25 september 1615.

Bild 3 (se ofvan) återgifver Jören von der Heijdes sigill, sådant det förekommer under det omnämnda kvittot.

¹ *Södermanlands handlingar* 1612, nr 13. K. kammararkivet.

² *Södermanlands handlingar* 1613, nr 16. K. kammararkivet.

³ *Södermanlands handlingar* 1615, nr 1. K. kammararkivet.

Vandtmakare och tripväfware fortsatte äfven sist nämnda år att arbeta vid Eskilstuna, men guldväfveriet synes med von der Heijdes död blifvit nedlagdt.¹ Härmed slutas ock för nära nog ett sekel all dylik industri i vårt land.

¹ Af de återstående räkenskaperna för Eskilstuna gård före branden finnas nu mera blott 1619 års handlingar, hvilka ej omtala några tapetväfware.

Bild 4 (se nedan) framställer en tapetväfvarverkstad och är hemtad ur OLAUS MAGNI *Historia de gentibus septentrionalibus*. Romæ MDLV. L. XII. C. XLVIII. S. 469.

JOHN BÖTTIGER.

